

eserinin tertibi dikkate alınarak düzenlenmiştir. Eserin bir nüshası Dârü'l-kütübî'l-Misriyye'de bulunmaktadır (Fuâd Seyyid, III, 65-66). **8. Rumûzü'l-künûz.** Fıkıhla ilgili bir manzume olup bir nüshası Râmpûr Kütüphanesi'ndedir (Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 101). **9. Kitâbü'l-Muğnî fi'htisâri't-Tenbîh ve izhârî fetâvîh.** Ebû İshak eş-Şîrâzî'nin *et-Tenbîh* adlı eserinin muhtasarı olup bir nüshası Berlin'dedir (Ahlwardt, IV, 66). **10. ez-Zûbd (ez-Zûbde fi'l-fıkh).** Eserin 970 beyitlik eksik bir nüshası Gotha'da bulunmaktadır (Pertsch, II, 194-195). **11. Tahlîl-lü (Tahallülü'l-l-hâ'iz mine'l-ihrâm.** Bir nüshası Kudüs'te Hâlidîyye Kütüphanesi'ndeki (nr. 37) bir mecmuanın içinde (Salâhaddin el-Müneccid, s. 23), diğer bir nüshası da Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir (Yenicami, nr. 1185). Dârü'l-kütübî'z-Zâhiriyye'de *Mes'ele fi tavâfi'l-mer'eti ve hiye hâ'iz* adıyla kayıtlı bulunan (nr. 10367) ve İbnü'l-Bârizî'ye aidiyetinden söz edilen risâlenin de aynı eser olduğu anlaşılmaktadır (M. Mutî' el-Hâfız, II, 167). **12. İzhârü (Teysirü)'l-fetâvî min tahrîri'l-Hâvî.** Necmeddin Abdülgaffâr b. Abdülkerîm el-Kazvî'nin *el-Hâvî's-sağîr fi'l-fetâvî* adlı eserinin şerhi olup bir nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (III. Ahmed, nr. 840; diğer nüshaları için bk. Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 679). **13. Tevşîku 'ura'l-îmân fi tafzîli (fezâ'ili) habîbî'r-rahmân.** Kadî İyâz'ın *eş-Şifâ'* adlı eserinin muhtasarı olup dört bab üzere düzenlenmiştir (Diyarbakır İl Halk Ktp., nr. 2046; Akseki İlçe Halk Ktp., nr. 173; ayrıca bk. *DMBİ*, III, 88). Eser, İbn Karâ Şehâbeddin Ahmed b. Ömer el-Hârizmî tarafından *Nuḥbetü'n-nuḥab el-mûşul ilâ a'le'r-rüteb* adıyla ihtisar edilmiş olup bu muhtasarın bir nüshası Dârü'l-kütübî'z-Zâhiriyye'dedir (Sîre, nr. 37). **14. İttiḥâzü'n-nuḣḣ fi icâdi's-sulḣ** (Dârü'l-kütübî'z-Zâhiriyye, Mecmua, nr. 86, vr. 1-3). **15. ed-Dirâye li-aḥkâmî'r-Ri'âye.** Hâris el-Muhâsibî'nin *er-Ri'âye li-hukû-killâh* adlı eserinin muhtasarı olan İzzeddin b. Abdüsselâm'ın *Maḳâşidü'r-Ri'âye*'si üzerine yapılmış bir ihtisar çalışmasıdır. Esere ayrıca Muhâsibî'nin diğer kitaplarından seçilmiş on bahis ilâve edilmiştir (Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 945/5, vr. 443^b-462^a; Dârü'l-kütübî'z-Zâhiriyye, nr. 5481). **16. Manzûme fi şerhi Müşellesâti Kuṭrub** (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 3767, vr. 258^b-260^a). İbnü'l-Bârizî'nin kaynaklarda ayrıca *el-Esâs fi mâ'rifeti ilâhi'n-nâs*, *Kitâbü'l-Arûz*, *el-Vefâ' fi eḥâdişi'l-Muṣṭafâ*, *Kitâbü'l-Me-*

nâsik, *ed-Dürre fi şifâti'l-haccı ve'l-ʿumre*, *Ẓabṭu ğaribi'l-ḥadiṣ* gibi eserlerinden söz edilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Bârizî, *Nâsiḥu'l-Kurʿânî'l-aziz ve men-sûḥuh* (MMİr. içinde, nşr. Hâtîm Sâlih ed-Dâmin, XXXIII, 1402/1982), neşredenin girişi, s. 265-273; Zehebi, *Muʿcemü's-şuyûḥ* : *Muʿcemü'l-kebîr* (nşr. Habîb el-Hile), Taif 1408/1988, II, 356-357; a.mlf., *el-Muʿcemü'l-muḥtas bi'l-muḥad-diṣîn* (nşr. M. Habîb el-Hile), Taif 1408/1988, s. 291-292; a.mlf., *Maʿrifetü'l-kurrâʾ* (Altıkulaç), III, 1487; Safedî, *Nektûl-himyân* (nşr. Ahmed Zekî Bek), Kahire 1329/1911, s. 302-304; Süb-ki, *Ṭabaḳât* (Tanâhi), X, 387-391; İsnevî, *Ṭabaḳâtü's-Şâfiʿiyye*, I, 279-282; İbn Kesîr, *el-Bidâ-ye*, XIV, 182; İbnü'l-Cezerî, *Ġâyetü'n-Nihâye*, II, 351-352; İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, IV, 401-402; Süyûtî, *Lübbü'l-Lübb fi tahrîri'l-en-sâb* (nşr. M. Ahmed Abdülazîz – Eşref Ahmed Abdülazîz), Beyrut 1411/1991, I, 92; *Keşfü'z-zunûn*, I, 74-75, 626-627; Pertsch, *Gotha*, II, 194-195; *Hedyyetü'l-ʿarîfin*, II, 507; Brockelmann, *GAL*, I, 357-358; II, 86-87; *Suppl.*, I, 608, 679; II, 101; Zirikî, *el-Aʿlâm*, IX, 60; Kehhâle, *Muʿcemü'l-muʿellifin*, XIII, 139-140; Yûsuf el-Uş, *Fihrisü Dâri'l-kütübî'z-Zâhiriyye*, Dimaşk 1947, s. 56; Fuâd Seyyid, *Fihrisü'l-maḥtûṭât*, Kahire 1383/1963, III, 65-66; Ramazan Şeşen, *Nevâdirü'l-maḥtûṭâtü'l-Arabiyye*, Beyrut 1975, I, 38; M. Riyâd el-Mâlih, *Fihrisü maḥtûṭâtü Dâri'l-kütübî'z-Zâhiriyye* : *et-Taṣaʿvuf*, Dimaşk 1398/1978, I, 523-524; M. Mutî' el-Hâfız, *Fihrisü maḥtûṭâtü Dâri'l-kütübî'z-Zâhiriyye* : *el-Fıkhü'l-Hânefî*, Dimaşk 1401/1981, II, 167; Selâhaddin el-Müneccid, *el-Maḥtûṭâtü'l-Arabiyye fi Filistîn*, Beyrut 1982, s. 23; Yâsîn M. es-Sevvâs, *Fihrisü maḥtûṭâtü Dâri'l-kütübî'z-Zâhiriyye* : *el-Mecâmîʿ*, Dimaşk 1403/1983, I, 49; Salâh M. el-Hiyemî, *Fihrisü maḥtûṭâtü Dâri'l-kütübî'z-Zâhiriyye* : *ʿUlûmü'l-Kurʿânî'l-Kerîm*, Dimaşk 1403/1983, I, 417-418; Ahlwardt, *Verzeichnis*, I, 367; IV, 66; *el-Fihrisü's-sâmil* : *Maḥtûṭâtü't-tefsîr*, Amman 1989, I, 374-375; a.e. : *ʿUlûmü'l-Kurʿân*, *maḥtûṭâtü'l-kurʿân*, Amman 1415/1994, s. 148; Cezzâr, *Medâḥilü'l-muʿellifin*, I, 131; M. Âsaf Fikret, "İbn Bârizî", *DMBİ*, III, 87-88.

TAYYAR ALTİKULAÇ

İBNÜ'L-BAYTÂR

(ابن البطار)

Ebû Muhammed Ziyâüddîn Abdullah b. Ahmed el-Aşşâb el-Mâleki (ö. 646/1248)

Botanik âlimi.

Endülüs'ün Mâleka (Malaga) şehrinde, yetiştirdiği âlimlerle tanınan bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi; İbnü'l-Baytâr lakabını babasının veterinerliğinden dolayı almıştır. Doğum tarihi hakkında 575 (1179), 585 (1189), 593 (1197) ve 596 (1200) yılları gösterilir. İlk öğrenimini babasından gördüğü, dinî ve naklî ilimleri okuduktan sonra botaniğe merak sardı-

ğı anlaşılmaktadır. Onun botanikçi (aşşâb) olmasındaki en önemli pay yirmi yaşına kadar birlikte çalıştığı, daha çok İbnü'r-Rûmiyye diye tanınan İşbîliyeli (Sevilla) Ebû'l-Abbas Ahmed b. Muhammed en-Nebâtî'ye aittir. İbnü'l-Baytâr, Nebâtî ile dostluğu süresince Endülüs bölgesinde yetişen tıbbî bitkileri ve bunların özelliklerini, yetiştikleri yerleri, ilmî ve mahallî adlarını öğrendi. Belki de hocasının ilmî araştırmalar yapmak amacıyla Doğu'ya gitmesi üzerine, Muvahhidler'in başşehri İşbîliye'de dönemin ünlü eczacılarından Abdullah b. Sâlih el-Kütâmî ile İbn Haccâc el-İşbîlî'nin yanında çalışmalarına devam etti. Bu sırada bir yandan Dioskorides ve Câlî'nün'un basit ilaçlar hakkındaki eserlerini okuyor, bir yandan da Endülüs'ün çeşitli kesimlerindeki araştırmalarını sürdürerek malzeme topluyordu. 617'de (1220) hocası Ebû'l-Abbas'ı örnek alarak Akdeniz havzasındaki ülkelerde araştırma yapmak amacıyla uzun sürecek bir yolculuğa çıktı. Önce Bicâye (Bougie), Kostantîne, Berka ve Trablusgarp gibi Kuzey Afrika şehirleriyle civarlarını dolaşarak yazmak istediği eserler için zengin malzeme topladı. 620 (1223) yılının sonlarına doğru Anadolu'ya ulaşır Selçuklu ve Bizans hâkimiyetindeki bölgeleri gezerek tıp, eczacılık ve botanik âlimleriyle tanıştı (İbn Ebû Usaybia, s. 601). Seyahatinin bu bölümünde Make-donya ve Ege adalarını da ziyaret ettiği anlaşılmaktadır. Limni adasında bir cins topraktan teke kanıyla yoğrulmuş "tînu'l-mahtûm" (bk. AKRÂS) yapıldığını ve oradaki Artemis tapınağının bakımını üstlenen bir kadının bu ilaç tabletlerini yapışına bizzat şahit olduğunu söyler.

Seyahat dönüşü artık çağının en büyük botanikçisi kabul edilen İbnü'l-Baytâr topladığı zengin bitki koleksiyonuyla İskenderiye'ye gitti. Mısır Eyyûbî hânedanından el-Melikü'l-Kâmil Muhammed kendisine büyük itibar göstererek Mısır botanikçileri başkanı (reisülaşşâbîn) unvanını verdi ve hâkimiyeti altındaki Suriye'ye her gidişinde onu da beraberinde götürdü. el-Melikü'l-Kâmil'in ölümünden sonra yerine geçen oğlu el-Melikü's-Sâlih Necmeddin Eyyûb döneminde de Eyyûbî sarayındaki mevkiini koruyan İbnü'l-Baytâr, bu dönemde tekrar Doğu İslâm coğrafyasına seyahate çıktı. Lucien Leclerc, *Kitâbü'l-Câmiʿ*'deki bitki adlarından hareketle onun Diyarbakır, Urfa, Musul, Lübnan, Kudüs ve Hicaz bölgelerini gezerek malzeme topladığını belirtir (*Histoire*, II, 225-237). İbnü'l-Baytâr'ın Kahire ve Di-

maşk'ta bulunduğu sırada ders verdiği birçok öğrencisi olmuştur. Bunların başında, Dimaşk'ta 633 (1235) yılında kendisinden *el-İbâne ve'l-i'lâm bimâ fi'l-Minhâc mine'l-hâlel ve'l-evhâm* adlı kitabı ile Dioskorides, Câfinûs ve Ahmed b. Muhammed el-Gâfîkî'nin basit ilâçlar hakkındaki eserlerini okuyan 'Uyûnû'l-enbâ' müellifi İbn Ebû Usaybia gelmektedir. Diğer bir Dimaşklı öğrencisi de Ebû İshak İzzeddin İbnü's-Süveydî'dir.

İbnü'l-Baytâr Doğu ve Batı Ortaçağı'nda da bilgi, görgü ve tecrübesini arttırmak ve yazacağı eserlere malzeme toplamak için üç kıtayı gezen ender müelliflerden biridir. Ayrıca topladığı, tabâbette kullanılan bitki türlerinden ve besin maddelerinden oluşan malzemeyi bütün özellikleriyle tanıtmış, adlarını Arapça, Berberice, Latince, Grekçe ve Farsça olarak yazıp karışıklığa yer vermemek için hareketlemiştir. Bilhassa öğrencisi İbn Ebû Usaybia'nın anlattıklarından hareketle onun alanında çağının en büyük âlimi olduğu kabul edilmektedir. İbnü'l-Baytâr Dimaşk'ta ansızın ölmüştür.

Eserleri. 1. el-Müfredât* (el-Câmi' li-müfredâtî'l-edviye ve'l-ağziye). Basit ilâçlar konusundaki Arapça kitapların en önemlisi ve en güvenilir olanıdır. Müellifin hayatının sonlarına doğru yazdığı bu alfabetik eserde 2353 madde yer alır. Bi-

ri XIV. yüzyılda Aydınolu Umur Bey adına (İÜ Ktp., TY, nr. 1204), diğeri 1681'de hekim Mehmed Rindânî tarafından (İstanbul Tıp Fak. Deontoloji Anabilim Dalı Ktp., nr. 4118) olmak üzere iki defa Türkçe'ye çevrilmiş, Avrupa'da XV. yüzyılın sonlarında ilgi çekmeye başlayan eser Latince, İspanyolca, Almanca ve Lucien Leclerc tarafından Fransızca'ya (I-III, Paris 1877-1883) tercüme edilmiştir. Eser İslâm dünyasında ilk defa Bulak'ta basılmış (I-IV, 1291; Bağdat 1384/1964; Beyrut 1992) ve üzerinde muhtelif çalışmalar yapılmıştır. 2. *Tefsîru Kitâbi Diyâşküridûs* (Disküridis). Arapça literatürde *Kitâbü'l-Haşâ'iş* ve *Kitâbü Hams makâlât* adlarıyla bilinen Dioskorides'in beş bölümlü *Materia Medica*'sına yapılmış bir tefsirdir. Katalog mahiyetindeki eserde 550 ilâç alfabetik sırayla ve kısa açıklamalarla tanıtılmış, bu arada önceki kaynaklarda yanlış tesbit edilen Grekçe bitki ve ilâç adları da düzeltilmiştir. Kitabın ilmî neşrini Hilmî Abdülvâhid Hadra (Kahire 1986) ve İbrâhim b. Merâd (Beyrut 1989; Tunus 1990) gerçekleştirmiş, Albert Dietrich de Arapça metinle birlikte Almanca tercüme ve şerhini neşretmiştir (Göttingen 1991). 3. *el-İbâne ve'l-i'lâm bimâ fi'l-Minhâc mine'l-hâlel ve'l-evhâm* (Mektebetü'l-Haremi'l-Mekki, Tıp, nr. 36). Basit ilâçlar katalogu olup Ebû Ali İbn Cezle'nin aynı konudaki *Minhâcû'l-beyân fîmâ yestâ'milühû'l-insân* adlı kitabını eleştirmek amacıyla yazılmıştır. Bu eserin 131 maddesini kapsayan eleştiriler, ilâç isimlerinin ve terimlerin birbirleriyle karıştırılmış olmasına, ilâçların yanlış tanıtılmasına ve faydalarına dair verilen bilgilerin gerçeği yansıtmadığına ilişkindir. 4. *el-Muğnî fi'l-edviyeti'l-müfreda*. Baş, göz, kulak, ağrı, göğüs, mide, bağırsak, üreme organları, hamilelik ve eklem hastalıkları ile yara, tümör ve zehirlenmeler için kullanılan ilâçları ve tıbbın âciz kaldığı durumlarda halkın başvurduğu kocakarı ilâçlarını içeren yirmi bölümden ibaret bir basit ilâçlar katalogudur. el-Melikû's-Sâlih Necmeddin'e ithaf edilen kitabın çeşitli yazma nüshaları bulunmaktadır; bunlardan Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki nüsha (Fâtih, nr. 3633) müellifin vefatından sekiz yıl önce istinsah edilmiştir. Mehmed b. Ahmed b. İbrâhim el-Edirnevî eseri *Levâmi'u'l-hikme* adıyla Türkçe'ye çevirmiş ve şerhini yapmıştır (Adıvar, s. 118). 5. *Mîzânü'l-tabîb* (tıb). Emir Şehâbeddin Ahmed b. İsa'nın isteği üzerine kaleme alınan kitap seksen babdan oluşmakta-

dır; bilinen tek nüshası Uppsala Kütüphanesi'ndedir (nr. 58). 6. *el-Ef'âlû'l-ğarîbe ve'l-havâssû'l-âcibe* (İbn Ebû Usaybia, s. 602). 7. *Risâle fî tedâvi's-sümûm* (Brockelmann, I, 648).

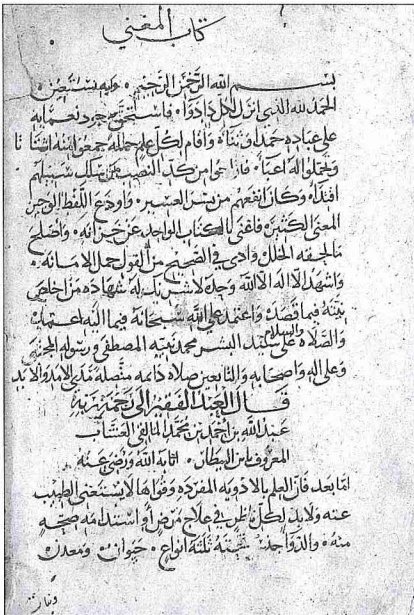
BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Baytâr, *Tefsîru Kitâbi Diyâşküridûs* (nşr. İbrâhim b. Merâd), Beyrut 1989, neşredenin girişi, s. 17-41; İbn Ebû Usaybia, 'Uyûnû'l-enbâ', s. 601-602; Kütübî, *Fevâtû'l-Vefeyât*, II, 159-160; Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, I, 542; Makkarî, *Nefhu't-tîb*, II, 691-692; Keşfü'z-zunûn, I, 283, 574; L. Leclerc, *Histoire de la médecine arabe*, Paris 1876, II, 225-237; Brockelmann, *GAL*, I, 647-648; Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, s. 118; Ullmann, *Die Medizin*, s. 280-284; Sartori, *Introduction*, II/2, s. 663-664; Ali Abdullah ed-Difâ, *İshâmü 'ulemâ'i'l-'Arab ve'l-müslimîn fi 'ilmi'n-nebât*, Beyrut 1405/1985, s. 253-273; a.mlf., *İshâmü 'ulemâ'i'l-'Arab ve'l-müslimîn fi 'ilmi'l-hayevân*, Beyrut 1406/1986, s. 329-368; Turhan Baytop, *Türk Eczacılık Tarihi*, İstanbul 1985, s. 43-45; İbrâhim b. Merâd, *Dirâsât fi'l-mu'cemi'l-'Arabî*, Beyrut 1987, s. 271-293; a.mlf., 'el-Meşâdirü't-Tûnisîyye fi Kitâbi'l-Câmi' li'bni'l-Baytâr', *el-Hayâtü's-sekâfiyye*, V/8, Tunus 1400/1980, s. 117-148; Ana Maria Cabo Gonzalez, 'İbn al-Baytar et son influence sur la pharmacologie occidentale du XIVème siècle', *L'occident musulman et l'occident chrétien au moyen âge* (ed. Mohammed Hammam), Riyad 1995, s. 283-290; Mustafa eş-Şihâbî, 'Tefsîru Kitâbi Disküridis li'bni'l-Baytâr', *MMMA*, III/2 (1957), s. 105-112; J. Vernet, 'İbn al-Baytâr', *El²* (İng.), III, 737; a.mlf., 'İbn al-Baytâr', *DSB*, I, 538-539; Hüsgen A'lem, 'İbn Baytâr', *DMB*, III, 145-147; a.mlf., 'Ebn al-Baytâr', *Elr*, VIII, 6-8; Muhammed Zühayr el-Bâbâ, 'İbnü'l-Baytâr', *Mevsû'atü'l-hadâreti'l-İslâmiyye*, Amman 1993, s. 191-197.

MAHMUT KAYA

İbnü'l-Baytâr'ın *el-Muğnî fi'l-edviyeti'l-müfreda* adlı eserinin ilk sayfası (Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 3633)

İBNÜ'L-BÂZİŞ, Ebû Ca'fer (أبو جعفر ابن الباذش)

Ebû Ca'fer Ahmed b. Ali b. Ahmed
b. Halef el-Ensârî el-Girnâtî
(ö. 540/1145)

Kıraat âlimi.

Rebîülevvel 491'de (Şubat 1098) Gırnata'da (Granada) doğdu. Aslen Ceyyânî (Jaen) bir aileden olup babası gibi o da ailenin lakabı olan Bâziş'e nisbetle İbnü'l-Bâziş diye meşhur oldu. Yetişme döneminde çevredeki bazı ilim merkezlerine seyahatler yapmakla birlikte hayatı Gırnata'da geçti. Henüz yedi yaşında iken, kıraat ilminde ilk hocası olan babası Ebû'l-Hasan İbnü'l-Bâziş'ten İmam Nâfi'in râvisi Kâlûn'un rivayeti üzerine dört hatim indirdi (*el-İknâ*, I, 60). Bu arada Kur'an'ı ezberledi ve babasından fıkıh başta olmak üzere çeşitli ilimlerde faydalandı. Kurtuba'da (Cordoba) Ebû'l-Kâsım Halef